

CÂTEVA PRECIZĂRI CU PRIVIRE LA MONUMENTELE EPIGRAFICE ALE COHORTEI I SAGITTARIORUM LA TIBISCUM

Printre trupele auxiliare romane de arcași, puternic legate de istoria militară a Daciei romane, se numără și *cohors I Sagittariorum*. Trupa este formată din 500 de oameni (quingenaria), a luat ființă în timpul dinastiei iulio-claudiene și a staționat până la războaiele dacice ale lui Traian în Germania pe Rin. Din secolul al II-lea, unitatea a făcut parte din armata provinciei Dacia Superior fiind atestată prima oară aici printr-o epigrafă, descoperită la *Tibiscum*. Epigrafa datează din 165 pCh., este fragmentară și părți din ea se păstrează în colecția Muzeului Banatului.

Marius Moga¹, descoperitorul inscripției, nercușind să o scoată în întregime din săpătură, a publicat-o în felul următor²:

IMP CAES DIVI ANTO-
NINI FIL DIVI HADR
NEP DIVI TRIANI PART
PRONEPOTI DIVI NER-
VAE ABNER M AVREL
ANTONINO AVG ARME-
NIACO PART MAX IMP..TRIB
POTES XVIII COS III
COH I SAG

Imperatori Caesari divi Anto-
nini filio divi Hadriani
nepoti divi Traiani Partici
pronepoti divi Ner-
vae abnepoti Marco Aurelio
Antonino Augusto Arme-
niaco Partico Maximo Imp..Trib
Potestatis XVIII Consuli III
Cohors I Sagittariorum

Domnia sa se bazează în lecturarea textului, pe ceea ce a putut să citească în momentul descoperirii, când probabil inscripția era întregă³.

Epigrafa a fost apoi republicată în colaborare cu I. I. Russu în *Lapid. Muz. Banat*⁴ și în *IDR*, III/1⁵. Cu această ocazie, autorii oferă și un desen al ei și o primă traducere a textului: "Împăratului Caesar răposatului Antonius fiu, al răposatului Hadrianus nepot, a lui Traian Particul strănepot, al răposatului Nerva /5/ străstrănepot, (lui) Marcus Aurelius Antoninus Particul maximus, imperator a II-a oară, cu puterea tribuniciană a 19-a oară, consul a treia oară, cohorta I săgetători (arcași a pus monumentul)".

În toate aceste publicări lectura inscripției nu cunoaște modificări, excepție făcând anul tribuniciei potestatis care la dl. Moga este XVIII iar la dl. I. I. Russu este XVIII, corect fiind cel din urmă⁶. Această lectură s-a încetățenit și în literatura de specialitate; majoritatea cercetătorilor acceptând ideea că dl. Moga a văzut astfel epigrafa.

Deoarece o serie de date și informații referitoare la descrierea inscripției sunt confuze ori necorespunzătoare și având rețineri asupra lecturii textului ne propunem în cele ce urmează realizarea unei prezentări corecte cu privire la monumentul în cauză.

Inscripția a fost descoperită în martie 1972 în basilica principiei castrului mare de piatră (IV) de

¹ Marius Moga, cercetător și fost director al Muzeului Banatului, actualmente pensionar, a întreprins primele săpături arheologice sistematice la *Tibiscum* de după cel de al II-lea război mondial. Domnia sa a susținut campaniile de săpături la *Tibiscum* între 1964-1977, cele fiind continuate an de an până ziua de azi de prof. univ. dr. Doina Bénea.

² M. Moga, în *Tibiscus*, III/1974, p.129-130.

³ *Ibidem*.

⁴ M. Moga, I. I. Russu. *Lapidarul Muzeului Banatului*, 1974, 2, p.8-10.

⁵ I. I. Russu și colab., *Inscripțiile Daciei Romane*, 1977, vol. III/1, 130, p.148-149.

⁶ Nu credem că poate fi vorba de o greșală accidentală de tipărire deoarece atât în textul inscripției cât și în întregirea realizată de dl. M. Moga se pot observa aceleași inadvertențe.

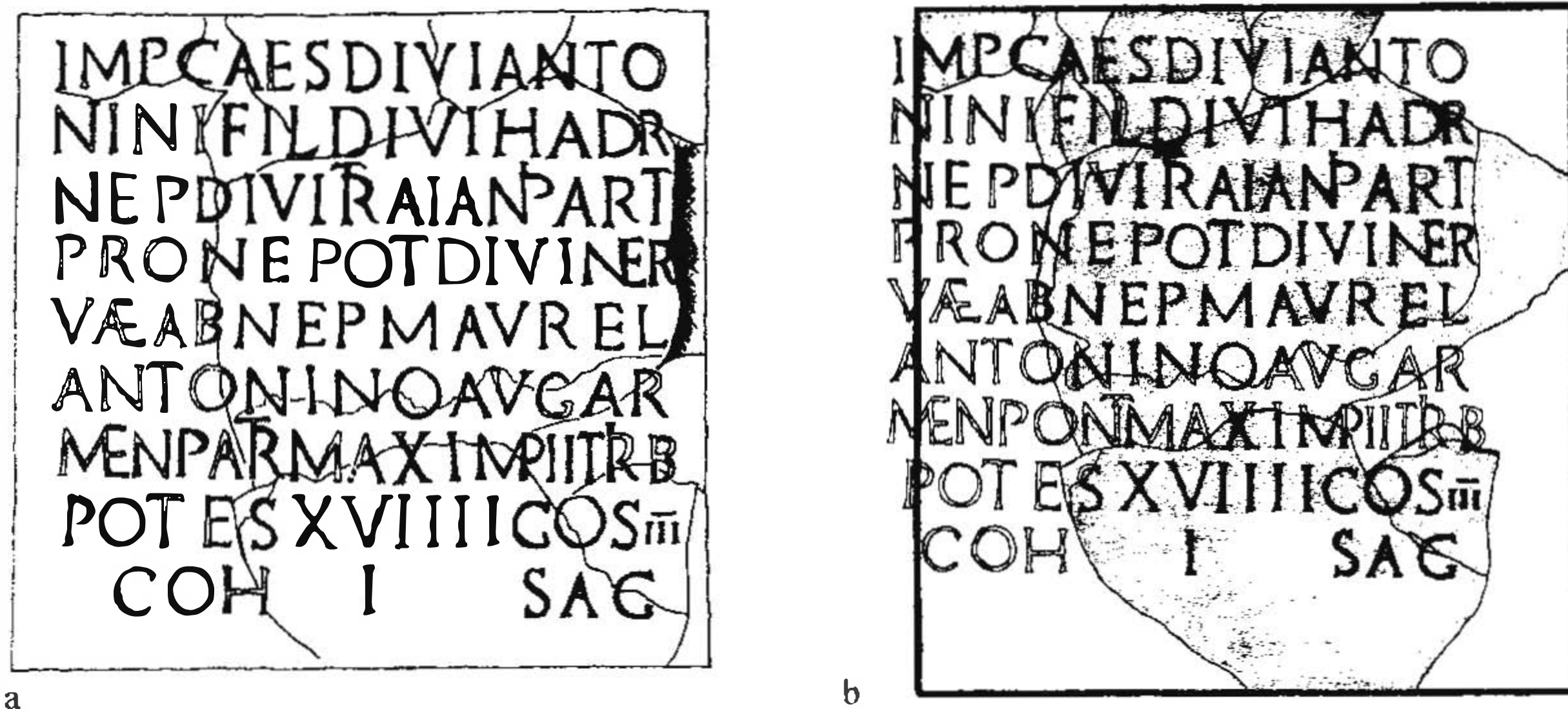

Fig. 1. Inscricția de la *Tibiscum*. a. Textul după M. Moga și I.I. Russu; b. Lectura nou propusă

la *Tibiscum*, fixată de blocul dintre încăperile E și F⁷. Blocul cu inscripția măsoară inițial, conform spuselor d-lui Moga: 130 cm înălțime, 100 cm lățime la bază, 60 cm grosime⁸. La descoperire epigrafa confectionată dintr-un calcar extrem de friabil, de culoare gălbui-cenușie, cu textura granuloasă s-a despicat în mai multe bucăți. Fragmente cu textul inscripției au fost duse la muzeu, restul monumentului rămânând *in situ* în zidul principiei⁹. Textul nu s-a mai putut restabili în întregime. Dimensiunile lespezii alcătuite din lipirea fragmentelor inscripției sunt: înălțime 60 cm, lățime 50 cm, grosime 7 cm. Textul prezintă următoarele caracteristici: 9 rânduri, suprafața aprox. 45 x 49 cm (2205 cm² ; scriere îngrijită, cu multe ligaturi (r. T+R, N+I+P; r. 4 N+E); înălțimea literelor este în general de 4 cm; distanța între litere variază între 1-2 cm; distanța între rânduri, 1,5 cm.

Primele 5 rânduri nu prezintă dificultăți în citire, fiind ocupate cu numele împăratului Marcus Aurelius și relațiile lui de rudenie cu împărații anteriori. Din rândul 6 se poate vedea doar NINO care face parte sigur din cuvântul Antonino, după care inscripția este spartă. Cu greu pot fi remarcate în continuare în partea superioară vârful ascuțit de la un A, apoi o hastă oblică de la un V și o buclă de la o literă rotundă. Bazându-ne pe aceste semne dar și la faptul că după numele împăratului urmează în titulatura sa epitetul Augustus, propunem ca și dl. Moga și dl. I. I. Russu lectura AVG¹⁰. Mai rămâne după acest cuvânt un spațiu liber de aprox. 2 litere în care nu știm încă ce era scris. În rândul 7 situația este și mai confuză. Din acest rând se păstrează pe la mijloc doar litera X precedată de hasta oblică de la un A. După aceste litere urmează un I, un M și fragmente de la 2 litere; un R și un B probabil. Rândurile 8 și 9 sunt citibile, ele păstrându-se aproape integral.

Având astfel o vedere de ansamblu asupra textului inscripției, ne dăm seama că în rândul 7 este trecută titulatura împăratului, a neamurilor și popoarelor învinse de către acesta. Lectura propusă de domnii M. Moga și I. I. Russu este Armeniacus și Parthicus Maximus¹¹. Cel din urmă titlu însă este mai greu de acceptat deoarece M. Aurelius devine Parthicus Maximus abia în 166, ceea ce contravine cu anul XIX al tribunicii potestatis, care ne indică clar anul 165¹². Totodată trebuie amintit că anul 166 este

⁷ D. Benea, P. Bona, *Tibiscum*, București, 1994, p.47-49; M. Moga, *op.cit.*, p.129; *IDR*, III, 1, 130.

⁸ *IDR*, III, 1, 130.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris, 1914. p.199-200.

deosebit de important în cariera lui M. Aurelius. Odată cu câștigarea războiului împotriva perșilor, pe lângă titlul de Parthicus Maximus împăratul mai primește și titlul de Medicus și Pater Patriae, iar armata îl proclamă imperator a IV-a oară¹³. Toate aceste titluri nu figurează în spațiul inscripției. De aceea mult mai probabil textul inscripției ar fi:

- IMP(eratori) CAES(ari) DIVI ANTONINI FIL(io) DIVI HADR(iani) NEP(oti) DIVI TRAIANI PART(hici) PRONEP(oti) DIVI NER-
 5. VAE ABNEP(oti) M(arco) AVREL(io) ANTONINO AVG(usto) AR- MEN(iaco) PONT(ifex) MAX(imo) IMP(eratori) II TRIB(uniciae) POTES(tatis) XVIII CO(n)S(uli) III COH(ors) I SAG(ittariorum)

Trad: "Împăratul Caesar, fiul lui Antoninus cel trecut între zei, nepotul lui Hadrianus cel trecut între zei, strănepotul lui Traianus, învingătorul parților, cel trecut între zei, străstrănepotul lui Nerva cel trecut între zei, (lui) Marcus Aurelius Antoninus Augustul, învingătorul armenilor, mare pontif, aclamat de două ori (?) ca imperator, investit pentru a XVIII-a oară cu putera de tribun, consul pentru a III-a oară, cohorta I de arcași (a ridicat monumentul)"¹⁴.

*

O cercetare a tegulelor cohorței I Sagittariorum de la Tibiscum a evidențiat două tipuri de stampile:

Tipul A: COH I S (șampilă în tabula ansata, literele în relief)

108 x 28 mm, hl. 25 mm, ligatură O+H.

cf. IDR, III, 1, 251; *Lapid. Muz. Banat.*, 55, a; M. Moga, *Tibiscus*, III/1974, p.129.

Tipul B: C I S (șampilă liberă, literele incizate)

60 x 30 mm, hl. 30 mm,

cf. IDR III, 1, 252; *Lapid. Muz. Banat.*, 55, b; M. Moga, *Tibiscus*, III/1974, p.129.

Primul tip de șampilă a fost găsit pe o țiglă în groapa de cenușă din fața unui cuptor dintr-un atelier de olărie din vicusul militar¹⁵. Țigla cu această șampilă este deocamdată o descoperire singulară în vatra anticului Tibiscum¹⁶. Paradoxul însă, în literatura de specialitate, acestei șampile îi corespund mai multe desene diferite.

În desenul d-lui M. Moga litera C se confundă cu un G iar lui I roman îi lipsește bara transversală deasupra. Corect marcate în desen ni se par semnele despărțitoare dintre H și I(1) și I(1) și S, semne care lipsesc însă din desenele publicate în *Lapidar* și *IDR*. De aceea considerăm ca standard pentru acest tip de șampilă desenele d-lui O. Bozu cu șampilele de pe tegulele de la Zăvoi¹⁷. Acestea sunt identice ca dimensiuni și grafia literelor cu șampila tibiscensă¹⁸.

Referitor la al doilea tip de șampilă; acesta s-a descoperit pe material tegular divers (țiglă și cărămizi) doar în aria Tibiscum-ului (castrul mic de pământ și de piatră, vicusul militar și templul lui Apollo). Tegule marcate cu acest tip de șampilă s-au găsit în cantități mai mari în comparație cu primul

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ În sprijinul ipotezei noastre aducem și textul diplomei militare de la Călău (*IDR*, I, 18), din 21 iulie 164 unde împăratul are aceleași titluri.

¹⁵ M. Moga, *op.cit.*, p.129; D. Bencea, P. Bona, *op.cit.*, p.94.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ O. Bozu, în *Banatica*, IV/1977, p.131.

¹⁸ *Ibidem*; *IDR*, III, 1, 251.

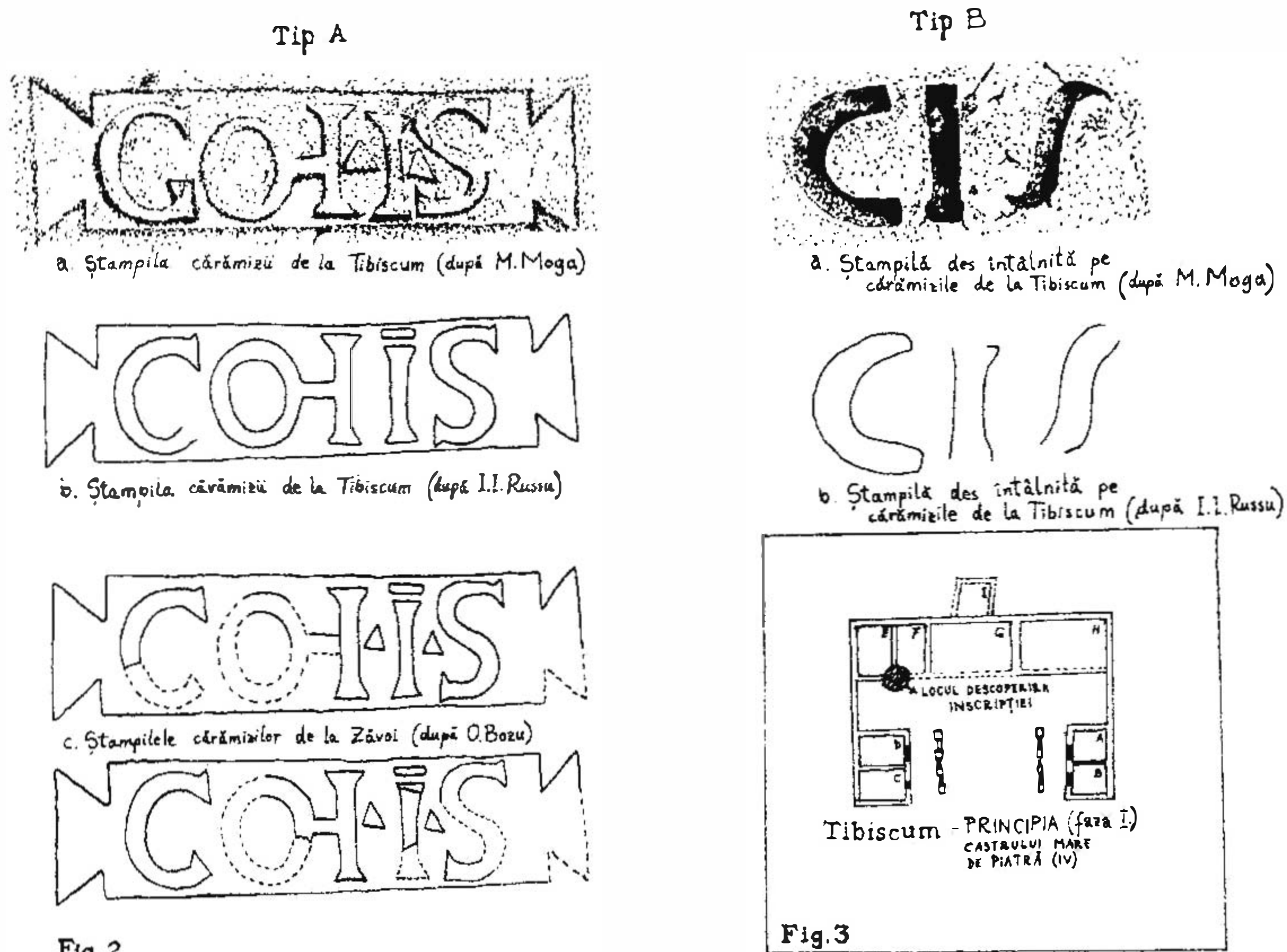

Fig. 2

Fig. 3

tip, dar nu predomină față de alte ștampile de la *Tibiscum*¹⁹.

Numărul redus de material epigrafic lăsat de această trupă la *Tibiscum*, ne dă impresia că unitatea a fost adusă, mai degrabă un detașament al ei, pentru a participa la lucrări edilitare sau eventuale lupte ce s-au dus în această regiune. În orice caz nu se consideră că unitatea a putut staționa timp îndelungat la *Tibiscum*²⁰. Analizându-se însă cu atenție contextul stratigrafic în care au fost descoperite tegulele ștampilate s-a stabilit că trupa de arcași este prezentă în această zonă încă din primii ani după cucerire. Ea construiește aici castrul mic de pământ și de piatră (II)²¹ și în timpul lui Marcus Aurelius ridică, împreună cu celelalte trupe din garnizoană: *Cohors I Vindelicorum* și *Numerus Palmyrenorum Tibiscensium* castrul mare de piatră (IV).

Diploma militară din 1 aprilie 179, descoperită la *Drobeta* atestă prezența cohorții *I Sagittariorum* încă la acea dată în castrul de la *Tibiscum*²². Ea este mutată la *Drobeta* probabil cel mai devreme pe la sfârșitul sec. II p.Chr. unde va staționa până la retragerea aureliană.

CĂLIN TIMOC
Universitatea de Vest
Timișoara

¹⁹ D. Benea, P. Bona, *op.cit.*, p.108; D. Benea, în *Studii de istorie a Banatului*, XVI/1993, p.99.

²⁰ M. Moga, *op.cit.*, p.131.

²¹ D. Benea, *op.cit.*, p.91-104; D. Benea și P. Bona, *op.cit.*, p.38.

²² I. Piso, D. Benea, în *ActaMN*, XXI/1984, p.111-124.

**BEMERKUNGEN ZU DEN EPIGRAPHISCHEN DENKMÄLERN
DER COHORS I SAGITTARIORUM AUS TIBISCUM**

ZUSAMMENFASSUNG

Bei einer gründlichen epigraphischen Untersuchung der einzigen aufgefundenen Steininschrift, die die Einheit in *Tibiscum* erwähnt, kann man ohne Zweifel bemerken, daß die vorgeschlagene Lesart in der früheren Literatur nicht die beste ist. In diesem Sinne sind wir der Meinung, daß die Inschrift folgendermaßen ergänzt werden sollte:

- IMP(eratori) CAES(aari) DIVI ANTO-
NINI FIL(io) DIVI HADR(iani)
NEP(oti) DIVI TRAIANI PART(hici)
PRONEP(oti) DIVI NER-
5. VAE ABNEP(oti) M(arco) AVREL(io)
ANTONINO AVG(usto) AR-
MEN(iaco) PONT(ifex) MAX(imo) IMP(eratori) II TRIB(uniciae)
POTES(tatis) XVIII CO(n)S(uli) III
COH(ors) I SAG(ittariorum)

Die Einheit ist noch bekannt durch eine einzelstehende gestempelte Ziegel. Bei einer aufmerksamen Analyse der Zeichnungen, die in der Fachliteratur bekannt sind, kann man bemerken, daß sich die Zeichnungen von Autor zu Autor unterscheiden. Deshalb schlagen wir als Standard die von O. Bozu veröffentlichten Zeichnungen der gestempelten Ziegeln aus Zăvoi vor.

Diese Ziegeln aus Zăvoi sind nach Graphie und Masse identisch mit den gestempelten Ziegeln aus *Tibiscum*.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1. *Tibiscum*; a) Die Inschrift (nach M. Moga und I.I. Russu);
b) Die neu-vorgeschlagene Lesart.
Abb. 2. Typ. A. a) Der Stempel der Ziegel von *Tibiscum* (nach M. Moga);
b) Der Stempel der Ziegel von *Tibiscum* (nach I. I. Russu);
c) Die Stempel der Ziegeln von Zăvoi (nach O. Bozu);
Typ. B. a) Die Stempel der Ziegeln von *Tibiscum* (nach M. Moga);
b) Die Stempel der Ziegeln von *Tibiscum* (nach I. I. Russu).
Abb. 3. *Tibiscum*. Fundort der Inschrift.